પ્રકરણ ૪

ઇતિહાસની સમયરેખા અને તેના સ્ત્રોતો

"ઇતિહાસ 'ભૂતકાળ અને વર્તમાન વચ્ચે એક અનવરત સંવાદ છે. આ સંવાદ આજના સમાજ અને ગઈકાલના (ભૂતકાળના) સમાજ વચ્ચે છે... આપણે ભૂતકાળના પ્રકાશમાં જ વર્તમાન સમાજને સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકીએ છીએ.'"
– ઈ.એચ. કાર

નેશનલ મ્યુઝિયમ, નવી દિલ્હી.
આવા સંગ્રહાલયો પૌરાણિક વસ્તુઓ, જેમ કે મૂર્તિઓ, સિક્કાઓ અને આભૂષણોની જાળવણી કરે છે, જે આપણને આપણા ઇતિહાસને સમજવામાં મદદ કરે છે.

મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન ?

1. આપણે ઐતિહાસિક સમયને કેવી રીતે માપી શકીએ?
2. ઇતિહાસ સમજવામાં વિવિધ સ્ત્રોતો આપણને કેવી રીતે મદદ કરી શકે?
3. શરૂઆતના માનવીઓ કેવી રીતે જીવતા હતા?

0681CH04

© NCERT not to be republished

આપણે ઇતિહાસ વિશે અધ્યયન કેવી રીતે કરીએ છીએ ?

આવો વિચારીએ

- તમારા ભૂતકાળની તમારી સૌથી જૂની યાદ શું છે? શું તમને યાદ છે કે તે સમયે તમારી ઉંમર કેટલી હતી? કદાચ પાંચ-છ વર્ષ પહેલાંની આ બધી યાદો તમારા ભૂતકાળનો ભાગ છે.
- તમે કેવી રીતે વિચારો છો કે ભૂતકાળને સમજવાથી આપણને વર્તમાન વિશ્વને સમજવામાં મદદ મળશે?

ઇતિહાસ: માનવ ઇતિહાસનું અધ્યયન

તમે વિજ્ઞાનના વર્ગમાં શીખી શકશો કે પૃથ્વીનો ઘણો લાંબો ઇતિહાસ છે, જેમાંથી આપણા મનુષ્યોનો ઇતિહાસ માત્ર નવીનતમ અને નાનો ભાગ છે.

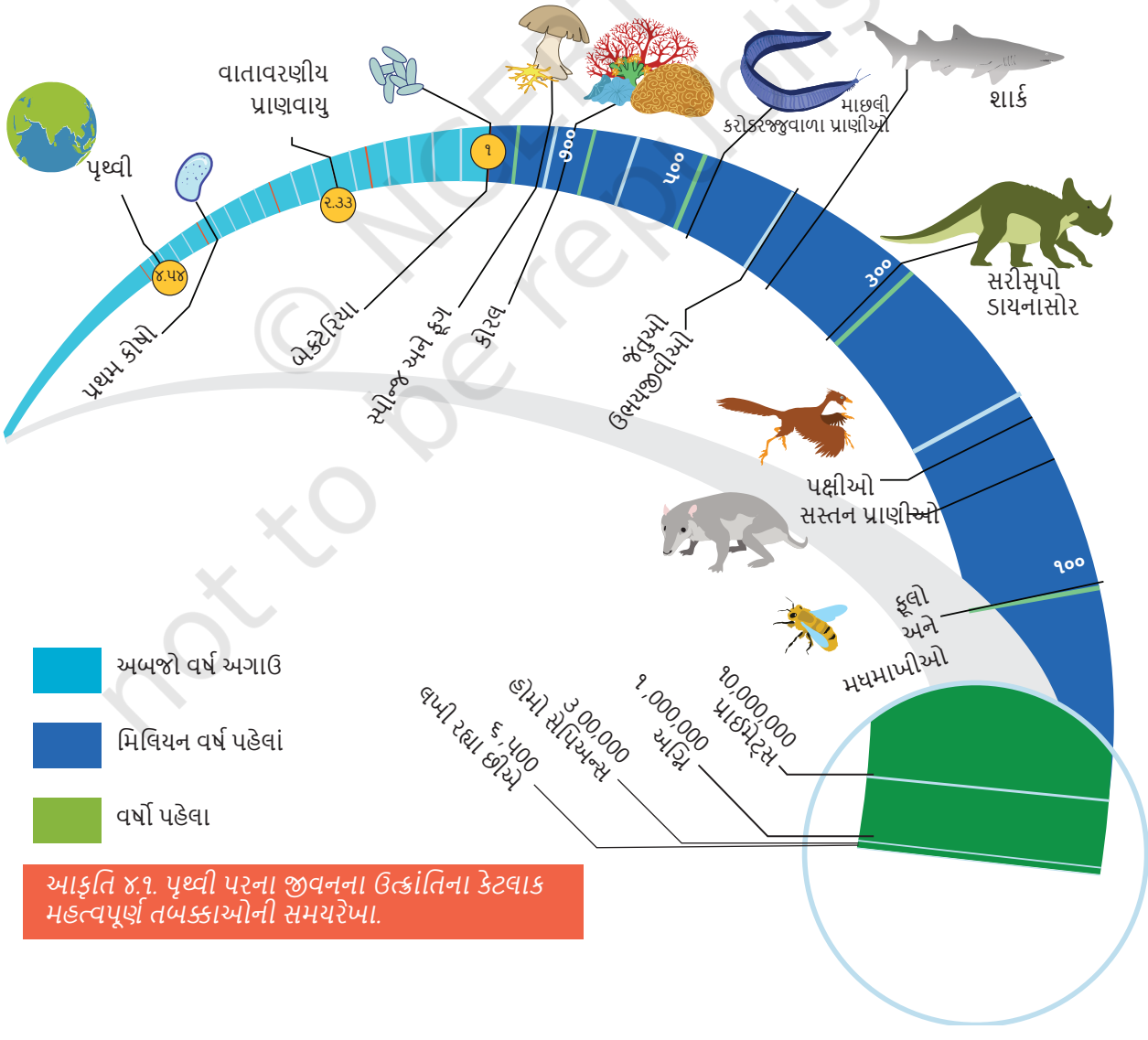

આકૃતિ ૪.૧. પૃથ્વી પરના જીવનના ઉત્ક્રાંતિના કેટલાક મહત્વપૂર્ણ તબક્કાઓની સમયરેખા.

© NCERT not to be republished

ઘણા લોકો પૃથ્વીના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરે છે. તેમાંના કેટલાકને પૃથ્વીની સપાટીની નીચે રહેલાં રહસ્યોને ઉજાગર કરવા અને તેના ભૂતકાળ વિશે અને આપણા અતીત વિશે શીખવામાં આપણને મદદ કરવા માટે તાલીમ આપવામાં આવી છે.

આકૃતિ ૪.૨.૧: ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓ આકૃતિ ૪.૨.૨: પેલેઓન્ટોલોજિસ્ટ્સ આકૃતિ ૪.૨.૩: નૃવંશશાસ્ત્રીઓ આકૃતિ ૪.૨.૪: પુરાતત્વવિદો

આ ચાર ચિત્રો અને તેમાં સામેલ પ્રવૃત્તિઓનું અવલોકન કરો. ઉપરથી ડાબે:

- **ભૂસ્તરશાસ્ત્રીઓ** (આકૃતિ ૪.૨.૧) પૃથ્વીના ભૌતિક સ્વરૂપો જેમ કે માટી, પથ્થરો, ટેકરીઓ, પર્વતો, નદીઓ, મહાસાગરો અને પૃથ્વીના અન્ય ભાગોનો અભ્યાસ કરે છે.
- **જીવાશ્મવિજ્ઞાનીઓ** (આકૃતિ ૪.૨.૨) કરોડો વર્ષ પહેલાંના વૃક્ષો, પ્રાણીઓ અને માનવના અવશેષોનો અભ્યાસ જીવાશ્મ તરીકે કરે છે.
- **નૃવંશશાસ્ત્રીઓ** (આકૃતિ ૪.૨.૩) માનવ સમાજ અને સંસ્કૃતિઓનો સૌથી પ્રાચીન કાળથી અત્યાર સુધીનો અભ્યાસ કરો.
- **પુરાતત્ત્વવિદો** (આકૃતિ ૪.૨.૪) લોકો, વનસ્પતિઓ અને પ્રાણીઓ જે પાછળ રહી ગયા છે તે અવશેષો ખોદીને ભૂતકાળનો અભ્યાસ કરો, જેમ કે ઓજારો, વાસણો, માળાઓ, મૂર્તિઓ, રમકડાં, હાડકાં અને પ્રાણીઓ અને માણસોના દાંત, બળેલા અનાજ, ઘરોના ભાગો અથવા ઇંટો, વગેરે.

અવશેષો: પદચિહ્નોની છાપ, અથવા વનસ્પતિ અથવા પ્રાણીઓના ભાગો જે જમીન અથવા ખડકોના સ્તરોમાં સચવાયેલા જોવા મળે છે.

ઇતિહાસમાં સમયને કેવી રીતે માપવામાં આવે છે?

દરેક સમાજ અને સંસ્કૃતિની સમયની ગણતરીની પોતાની પદ્ધત્તિ હોય છે. કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિનો જન્મ અથવા શાસકના શાસનની શરૂઆત જેવી મુખ્ય ઘટનાઓને નવા યુગની શરૂઆત માનવામાં આવે છે. આજે

યુગ: સમયનો નિશ્ચિત કાલખંડ

© NCERT not to be republished

ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડર: કેલેન્ડર હવે વિશ્વભરમાં વપરાતું હતું; તેમાં ૧૨ મહિનાનો સમય હોય છે, જેમાં ૩૬૫ દિવસનો ઉમેરો થાય છે, અને દર ચાર વર્ષે લીપ વર્ષ હોય છે. જો કે, સદીનાં વર્ષો - ઉદાહરણ તરીકે, ૧૮૦૦, ૧૯૦૦, ૨૦૦૦ - જો તે ૪૦૦ ના ગુણાકારમાં હોય તો જ લીપ વર્ષ હોય છે; તેથી ઉપરના ત્રણ શતાબ્દી વર્ષોમાં, ફક્ત ૨૦૦૦ એ લીપ વર્ષ છે.

વિશ્વભરમાં ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડર સામાન્ય રીતે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં વપરાય છે; આ ઉપરાંત, અન્ય તારીખ કાર્ડ જેવા કે હિન્દુ, મુસ્લિમ, યહૂદી, ચાઈનીઝ વગેરેનો પણ તહેવારો અને અન્ય શુભ કાર્યોની તારીખોની ગણતરી માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

પશ્ચિમમાં, કેલેન્ડર સામાન્ય રીતે ઇસુ ખ્રિસ્તના જન્મના વર્ષથી શરૂ થાય છે. આ બિંદુથી વર્ષોની ગણતરી કરવામાં આવે છે અને તેને અંગ્રેજીમાં 'A.D' કહેવામાં આવે છે. તે ત્યારથી સૂચવવામાં આવે છે (A.D એ લેટિન ભાષાનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ છે, જે ખ્રિસ્તના જન્મ પછીના વર્ષો સૂચવે છે), પરંતુ હવે સમગ્ર વિશ્વમાં તેને 'કોમન એરા' અથવા અંગ્રેજીમાં C.E કહેવાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, ભારત ૧૯૪૭ માં સ્વતંત્ર થયું, તેને ૧૯૪૭ A.D (ક્યારેક A.D ૧૯૪૭) અથવા સીઇ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. (અંગ્રેજીમાં) લખી શકે છે.

એ જ રીતે, ઈસુ ખ્રિસ્તના જન્મની પરંપરાગત તારીખ પહેલાના વર્ષોને વિપરીત (ઉતરતા) ક્રમમાં ગણવામાં આવે છે અને અંગ્રેજીમાં તેને BC કહેવામાં આવે છે. દ્વારા સૂચવવામાં આવ્યું હતું. આને હવે અંગ્રેજીમાં 'બિફોર કોમન એરા' (B.C.E.) તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે.

શુભ: અનુકૂળ હોય કે નસીબને લાવે; દાખલા તરીકે, "એક શુભ શરૂઆત'.

ઉદાહરણ તરીકે પદ૦ બી.સી. આ ગૌતમ બુધ્ધની અંદાજિત જન્મ તારીખ છે (જેના વિશે આપણે પ્રકરણ ૭માં શીખીશું). , શું તમે ગણતરી કરી શકો છો કે તેનો જન્મ કેટલા વર્ષ પહેલા થયો હતો?

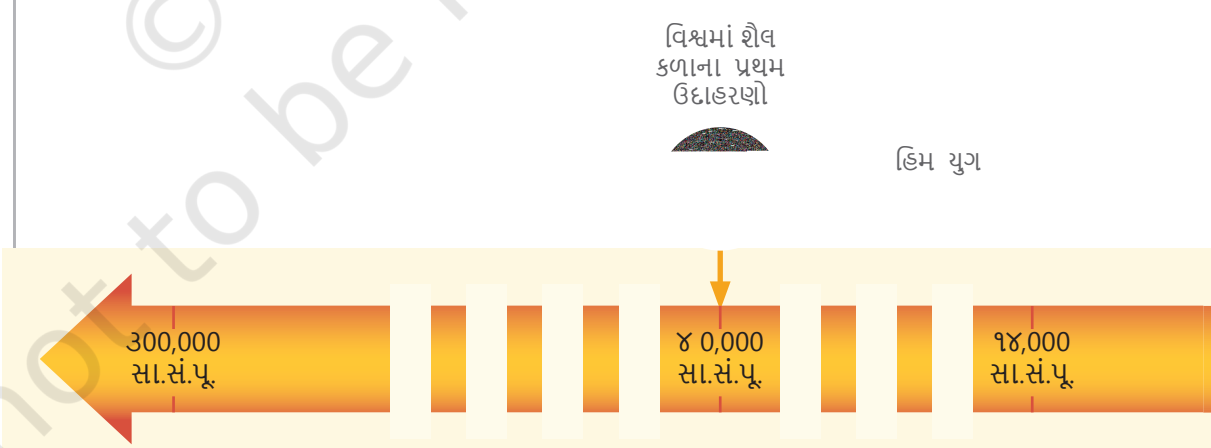

આકૃતિ ૪.૩. 300,000 બીસીઇથી કેટલીક મુખ્ય ઘટનાઓની સમયરેખા

© NCERT not to be republished

આ પાઠ્યપુસ્તકમાં આપણે B.C.E.ની ચર્ચા કરી છે. સામાન્ય સંવત પૂર્વ (B.E.) અને C.E. આ માટે સામન્ય સંવત (સા.સં.) શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

ચાલો શોધીએ

→ આ પ્રકારની ગણતરી સરળ છે પરંતુ તેમાં સમસ્યા છે. ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડરમાં 'શૂન્ય' તરીકે ચિહ્નિત થયેલ કોઈ વર્ષ નથી. વર્ષ 1 B.C.E., 1 B.C.E. પછી તરત જ આવે છે. ૨ B.C.E. થી ૨ વર્ષ સુધી સમયરેખા બનાવો. તમે જોશો કે 'શૂન્ય વર્ષ'ની ગેરહાજરીને કારણે આ બે તારીખો વચ્ચે માત્ર 3 વર્ષ હશે.

→ કોઈપણ સામાન્ય સવંત પૂર્વ અને સામાન્ય સવંત તારીખો વચ્ચેના વર્ષોની ગણતરી કરતી વખતે, આપણે હંમેશા બે ઉમેરવા જોઈએ અને તેમના સરવાળામાંથી 1 બાદબાકી કરવી જોઈએ. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિમાં ૨ + ૨ – ૧ = ૩.

→ તમારા સહાધ્યાયીઓ સાથે કેટલાક ઉદાહરણોનો અભ્યાસ કરો. ઉદાહરણ તરીકે, બુધ્ધ વિશેના પ્રશ્ન પર પાછા ફરીએ તો, ધારો કે આપણે અત્યારે ૨૦૨૪ = ના વર્ષમાં છીએ, તો પછી બુધ્ધનો જન્મ ૫૬૦ + ૨૦૨૪- ૧ = ૨૫૮૩ વર્ષ પહેલાં થયો હતો.

સમયરેખા (જુઓ પૃષ્ઠ ૬૨ અને ૬૩ પર આકૃતિ ૪.૩) આવી ઘટનાઓને ચિહ્નિત કરવા માટે એક અનુકૂળ સાધન છે, કારણ કે તે કોઈ પણ ચોક્કસ સમયગાળાને આવરી લેતી તારીખો અને ઘટનાઓનો ક્રમ દર્શાવે છે. તે માનવતાના પ્રારંભથી લઈને વર્તમાન સુધી, કેટલાક મહત્વપૂર્ણ સીમાચિહ્નો

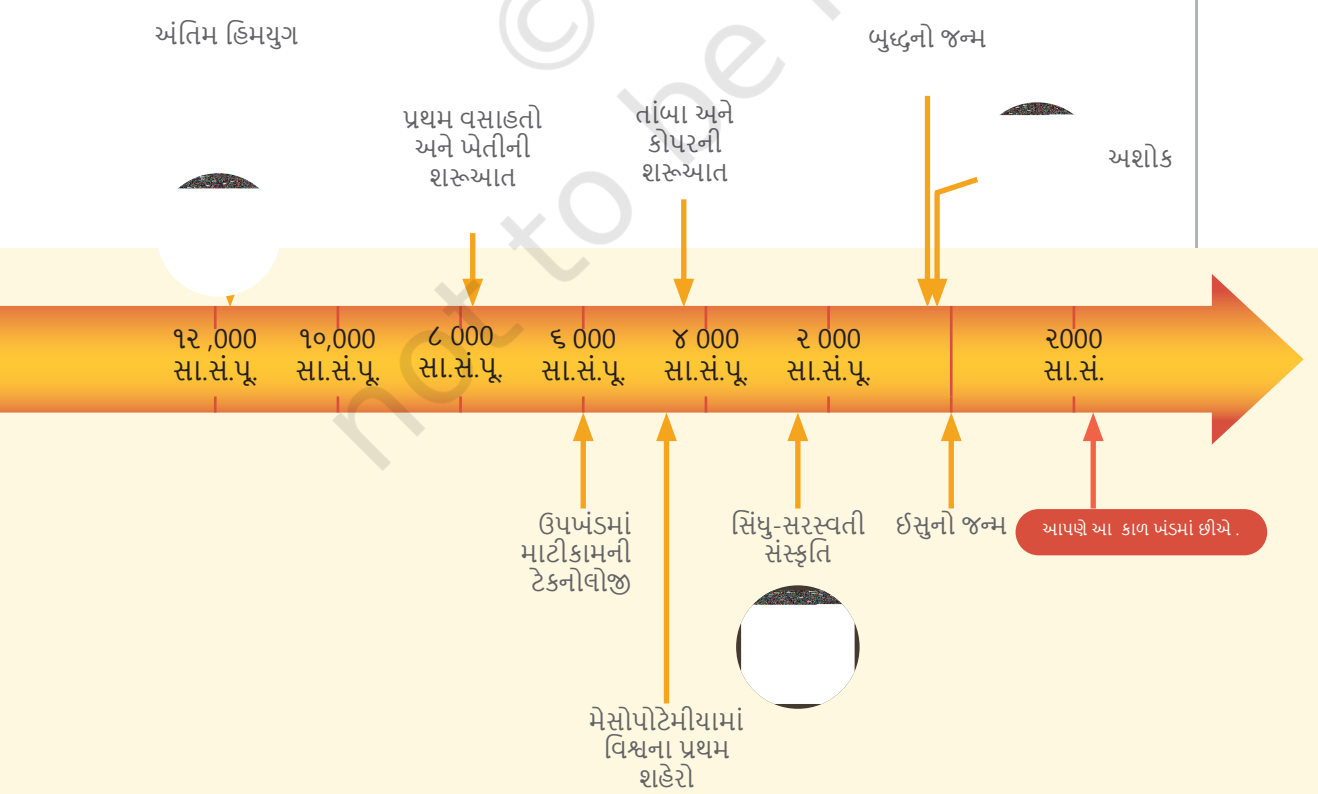

© NCERT not to be republished

સાથે ચાલે છે. નોંધ કરો કે ડોટેડ ભાગ છોડી દેવાયેલા સમયગાળાને ચિહ્નિત કરે છે; અન્યથા, આ સમયરેખા લગભગ 3 મીટર લાંબી હોવી જોઈએ!

એક સમયરેખા એ ઐતિહાસિક ઘટનાઓ કયા ક્રમમાં બને છે તે સમજવામાં પણ મદદ કરે છે. દાખલા તરીકે, તારીખો જોયા વિના પણ, તમે હવે જોઈ શકો છો કે બુદ્ધનો જન્મ ઈસુના જન્મ પહેલાં થાય છે.

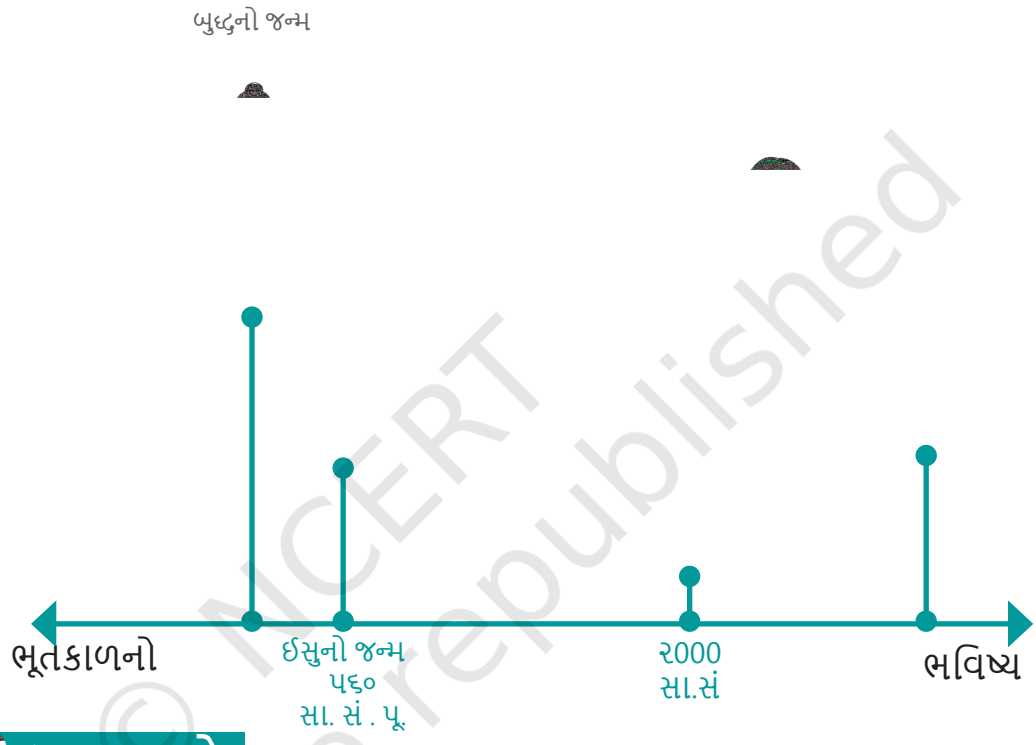

ધ્યાન રાખો

એક વર્ષ અને એક દાયકા (દસ વર્ષનો સમયગાળો)ની સાથે સાથે, આપણે ઘણી વાર લાંબા સમયગાળાને સમજવા માટે અન્ય શબ્દોનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. ઇતિહાસ વિશે શીખતી વખતે આમાંના બેનો સામાન્ય રીતે ઉપયોગ થાય છે.

1. **સદી:** તે કોઈપણ ૧00 વર્ષનો સમયગાળો છે. ઇતિહાસમાં, ૧લી સદી. દર સો વર્ષ માટે સદીઓ ગણાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, આપણે હાલમાં ૨૧મી સદીમાં છીએ, જે ૨૦૦૦થી શરૂ થશે અને ૨૧૦૦ સુધી ચાલશે.

B. C ની ગણતરી કરવા માટે આપણે ૧BC નો ઉપયોગ કરીએ છીએ. ચાલો, થી શરૂ કરીને, સમયની પાછળ જઈએ. ઉદાહરણ તરીકે, ત્રીજી સદી B.C.E. 300 બીસીમાં ૨૦૧ BC થી ૨૦૧ BC સુધી સુધીનો સમય સમાવવામાં આવશે.

© NCERT not to be republished

2. **સહસ્ત્રાબ્દી:**આ કોઈ પણ 1000 વર્ષનો સમયગાળો છે. ઇતિહાસમાં, ૧ સા.સં.થી શરૂ કરીને દરેક 1000 વર્ષ માટે હજારો વર્ષોની ગણના કરવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, આપણે ત્રીજી હજારાબ્દીમાં છીએ, જે ૨૦૦૧ સા.સં.થી શરૂ થઈને 3000 સા.સં. સુધી ચાલશે.

શતાબ્દીની જેમ,સા.સં.પૂ.માં હજારો વર્ષોની ગણતરી ૧ સા.સં.પૂ.થી શરૂ કરીને સમયના પાછળ દિશામાં થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, પ્રથમ હજારો વર્ષ સા.સં.પૂ.માં ૧ સા.સં.પૂ.થી 1000 સા.સં.પૂ. સુધીનો સમય શામેલ છે.પૃષ્ઠ ૬૨ અને ૬૩ (ચિત્ર ૪.૩)માં આપેલી સમયરેખા પર, શું તમે આઠમી હજારો વર્ષ સા.સં.પૂ.ને ચિહ્નિત કરી શકો છો?

ચાલો શોધીએ

૧૯૦૦ સા. સં થી હાલની સમય સુધી ખેંચવાની સમયરેખા બનાવો અને તમારા દાદા-દાદી, માતાપિતા, ભાઈ-બહેન અને તમારી જાતની જન્મ તારીખ મૂકો. ઉપરાંત, ૨૦ વર્ષને ચિહ્નિત કરો. સદીનું સા.સં શરૂ થાય છે અને તેની સાથે સમાપ્ત થાય છે.

ધ્યાન રાખો.

આવતી રહી છે? ઘણા ભારતીય તિથિ પત્રિકાઓ મહીનાઓ અને દિવસોના નિર્ધારણ માટે સૂર્ય અને ચંદ્રની સ્થિતી પર આધાર રાખે છે. 'પંચાંગ'એ એક પુસ્તક છે જેમાં દરેક મહિનાના દિવસો સાથે સંકળાયેલા ખગોળશાસ્ત્રીય આંકડાઓની યાદી આપવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, તે સૂર્યગ્રહણ, ચંદ્રગ્રહણ, સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત જેવી ઘટનાઓનું ચોક્કસ મૂલ્યાંકન કરે છે.મૌસમી આગાહી, તહેવારોની તારીખો અને સમયના નિર્ધારણ વગેરે માટે આજે પણ ભારતમાં મોટા પાયે પંચાંગનો ઉપયોગ થાય છે

© NCERT not to be republished

ઇતિહાસનો સ્ત્રોત: એક સ્થળ, વ્યક્તિ, લખાણ અથવા કોઇ વસ્તુ જ્યાંથી આપણે કોઇ ભૂતકાળની ઘટના અથવા સમયગાળા વિશે માહિતી એકત્રિત કરીએ છીએ.

ઇતિહાસના સ્ત્રોત કયા-કયા છે?

ચાલો શોધીએ

શું તમે તમારા પરિવારની ઓછામાં ઓછી ત્રણ પેઢીઓ વિશેની માહિતી તમારા માતા અને પિતાની બાજુએ એકત્રિત કરો છો? તમારા માતાપિતા, દાદા-દાદી અને પરદાદા-દાદી સાથે કુટુંબનું વૃક્ષ બનાવો. તેમના નામ જાણો, તેમણે આજીવિકા માટે શું કર્યું અને ક્યાં તેમનો જન્મ થયો. ઉપરાંત, તમને આ માહિતી ક્યાંથી મળી છે તે સ્ત્રોતો લખો.

સંબંધ	નામ	વ્યવસાય	જન્મ સ્થળ	સ્ત્રોતની જાણકારી
દાદા-દાદી (પૈતૃક)				
નાના -નાની (માતૃ)				
પરદાદા-પરદાદી (પૈતૃક)				
પર નાના-પર નાની (માતૃ)				

તમે તમારા પરિવારના ભૂતકાળ વિશેની વિગતો કેવી રીતે મેળવી? શું તમે તમારા માતાપિતા અને સંબંધીઓના ફોટોગ્રાફ્સ, ડાયરીઓ, આઇડી કાર્ડ અથવા યાદો જેવી વસ્તુઓ પર આધાર રાખ્યો હતો?

© NCERT not to be republished

આવો વિચાર કરીએ

શું તમે ક્યારેય તમારા ઘરની અંદર અને તેની આસપાસ જૂના સિક્કા, પુસ્તકો, કપડાં, ઝવેરાત અથવા વાસણો જોયા છે? આવા પદાર્થોમાંથી આપણે કેવા પ્રકારની માહિતી મેળવી શકીએ? કે પછી જૂનાં મકાનો કે ઇમારતોમાંથી?

પ્રત્યેક વસ્તુ અથવા સ્થાપતિ એક કહાની કહે છે અને તે જીગસૉ પઝલના ભાગ જેવી હોય છે. જે વસ્તુઓ તમે તમારા ઘરમાં જુઓ છો, તે તમને તમારા પરિવારના ઈતિહાસ વિશે કંઈક કહે છે. આ જ રીતે, આપણે ઈતિહાસિક ઘટનાઓ વિશે જુદા-જુદા સ્ત્રોતોમાંથી માહિતી એકત્ર કરી શકીએ છીએ. એક વાત હંમેશા યાદ રાખવી જોઈએ કે ઈતિહાસના મામલામાં પઝલના કેટલાક ભાગો ગુમ હોય શકે છે.!

ઇતિહાસના મુખ્ય સ્ત્રોતોને પ્રસ્તુત કરતા પાનું ૬૭ પર દર્શાવેલ ચિત્રને જોવો. આ તમામ સ્ત્રોતોને આ તબક્કે યાદ રાખવાની જરૂર નથી; આપણે આગળના

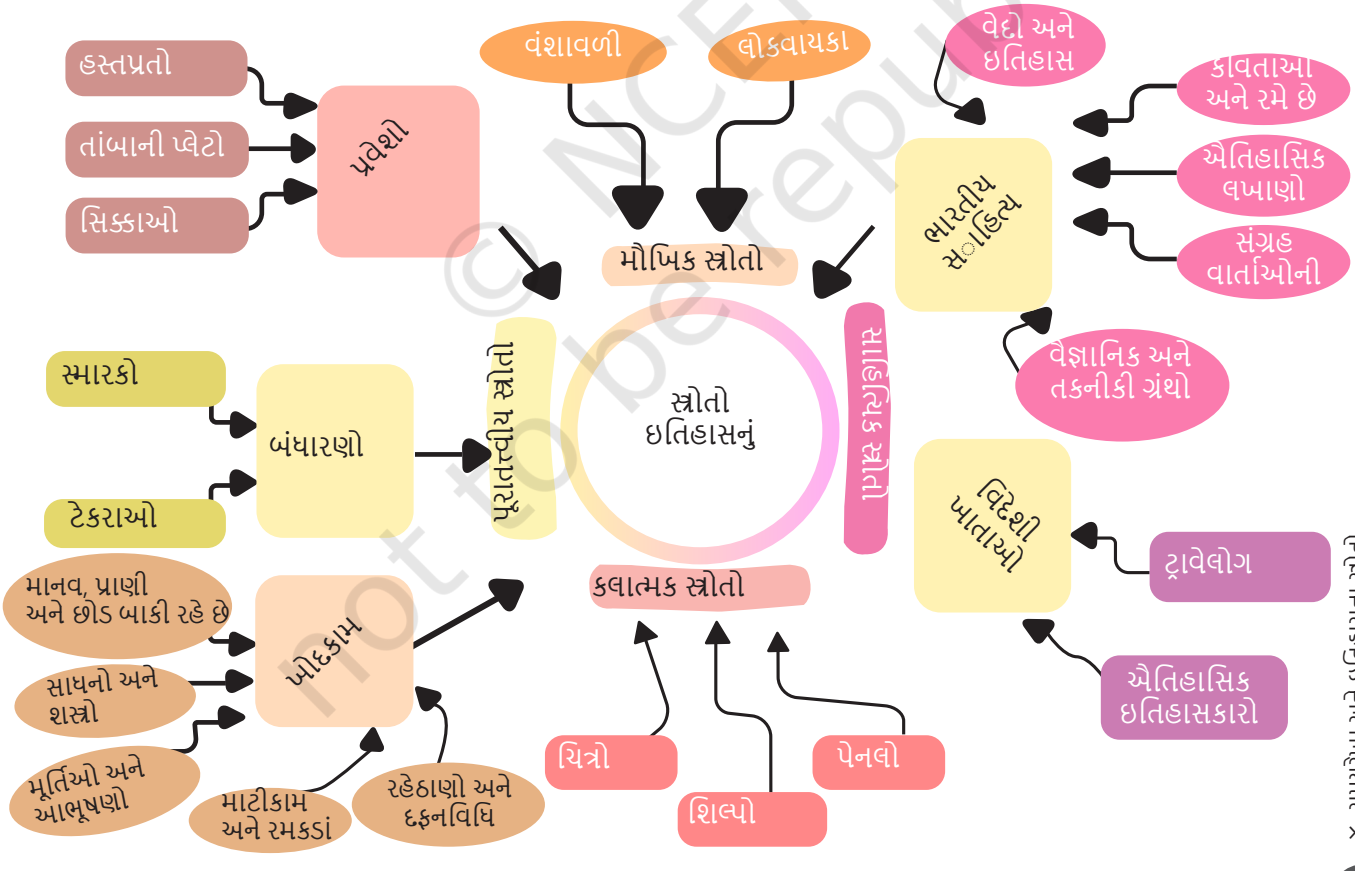

© NCERT not to be republished

ઇતિહાસકાર: એક વ્યક્તિ જે અભ્યાસ કરે છે અને ભૂતકાળ વિશે લખે છે.

અભ્યાસ દરમિયાન આમાંથી કેટલાકનો ઉપયોગ કરશું. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે ઇતિહાસકાર ૧૫૦૦ વર્ષ પહેલાના રાજા કે રાણી, પ્રાચીન સ્મારકો, યુધ્ધ કે વેપારની વસ્તુઓ વિશે માહિતી એકત્રિત કરવા પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે તેઓ ખૂબ જ ધ્યાનપૂર્વક જુદા-જુદા સ્ત્રોતોમાંથી માહિતી એકત્રિત કરે છે. ક્યારેક આ સ્ત્રોતો પરસ્પર માહિતીની પુષ્ટિ કરે છે (જેમ કે જીગસૉ પઝલના ટુકડાઓ મળતા આવે છે), તો ક્યારેક વિરુધ્ધ માહિતી આપે છે (જેમ કે પઝલના ટુકડાઓ મળતા નથી). આવી પરિસ્થિતિમાં નક્કી કરવું પડે છે કે કયા સ્ત્રોત પર વધુ ભરોસો કરવો. આ રીતે ઇતિહાસકાર જે સમયગાળાનું અભ્યાસ કરે છે, તેનું ઇતિહાસ પુનર્નિર્માણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ઇતિહાસના આ બધા સ્ત્રોતોમાં કોણ યોગદાન આપે છે? ઇતિહાસકારો ઉપરાંત પુરાતત્ત્વવિદ્યાઓ, પ્રાચીન પત્રો અને લેખોને વાંચતા એવિદ્યાઓ, માનવ સમાજ અને સંસ્કૃતિઓના અધ્યયન કરતા માનવવિજ્ઞાનીઓ, સાહિત્ય અને ભાષાના નિષ્ણાતો આ ક્ષેત્રમાં યોગદાન આપે છે. છેલ્લા ૫૦ વર્ષોમાં વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસોએ ઇતિહાસના પુનર્નિર્માણમાં મોટું યોગદાન આપ્યું છે. ઉદાહરણ તરીકે, પ્રાચીન હવામાનનો અભ્યાસ, ખોદકામમાં મળી આવેલા સામાનનું રાસાયણિક વિશ્લેષણ અને પ્રાચીન માનવજાતિની જનેટિક્સનો અભ્યાસ આમાં નવા પાયાઓ પૂરાં પાડે છે. આ સાથે, ઇતિહાસકારો જો આધુનિક ઇતિહાસ (સામાન્ય રીતે છેલ્લા ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષ) નું અભ્યાસ કરે છે, ત્યારે અખબારો મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોત બની શકે છે. છેલ્લાં કેટલાંક દાયકાના અભ્યાસ માટે ઇલેક્ટ્રોનિક મીડિયા (ટેલિવિઝન, ઇન્ટરનેટ વગેરે)નો પણ ઉપયોગ થઇ શકે છે.

આનુવંશિકતા: જીવવિજ્ઞાનની શાખા જે વનસ્પતિ, પ્રાણીઓ અથવા માણસોમાં, યોક્કસ લાક્ષણિકતાઓ અને લાક્ષણિકતાઓ એક પેઢીથી બીજી પેઢીમાં કેવી રીતે પસાર થાય છે તેનો અભ્યાસ કરે છે.

ચાલો અન્વેષણ કરીએ

આપછીના પૃષ્ઠ પર ઇતિહાસના વિવિધ સ્ત્રોતોની કેટલીક છબીઓ છે. તમને શું લાગે છે કે વસ્તુઓ કોણ અને શું બતાવે છે? આ બધી વસ્તુમાંથી તમને મળેલી કોઇપણ માહિતી છબીઓની બાજુના બોક્સમાં લખો.

© NCERT not to be republished

© NCERT not to be republ

માનવ ઇતિહાસનો પ્રારંભ

આધુનિક માનવીઓ (હોમો સેપિઅન્સ) લગભગ 300,000 (ત્રણ લાખ) વર્ષ સુધી ગ્રહ પર ચાલ્યા છે. આ ખૂબ લાંબો સમય લાગે છે, તેમ છતાં તે પૃથ્વીના ઇતિહાસનો માત્ર એક નાનો ભાગ છે. ચાલો આપણે આપણા પ્રારંભિક ઇતિહાસ પર એક ઝડપી નજર કરીએ.

ચાલો શોધીએ

ઉપરોક્ત ચિત્રમાં દર્શાવાયેલા શૈલાશ્રયમાં પ્રાચીન માનવની કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ દેખાય છે. તમે આમાંથી કેટલીક ઓળખી શકો છો. અહીં એકંદર પ્રવૃત્તિઓના ઉદાહરણ અને તેમના સંક્ષિપ્ત વર્ણનો આપી શકાય છે

મરણોપરાંત જીવન એટલે મૃત્યુ પછીનું જીવન.

પ્રારંભિક આદિમાનવને કુદરત તરફથી અનેક પડકારોનો સામનો કરવો પડ્યો. એકબીજાની મદદ માટે તેઓ ટોળીઓ અથવા સમૂહોમાં રહેતા હતા. તેઓ મુખ્યત્વે શિકાર અને ખાદ્ય સંગ્રાહક હતા અને સતત ખોરાક અને આશરોની શોધમાં રહેતા હતા. તેનો અર્થ એ થાય છે કે તેઓ જીવવા માટે ખાદ્ય છોડ અને ફળોના સંગ્રહ અને શિકાર પર નિર્ભર હતા. આપણા આદિપૂર્વજો કુદરતી તત્ત્વો વિશે કેટલાક ચોક્કસ મતે હતા, અને શક્ય છે કે તેમની પાસે મરણોપરાંત જીવન અંગે પણ કેટલીક ધારણાઓ હતી.

આ સમૂહો તાત્કાલિક શિબિરો, શૈલાશ્રયો અથવા ગુફાઓમાં રહેતા હતા અને એકબીજા સાથે જે ભાષાઓમાં સંવાદ કરતા હતા, તે હવે લુપ્ત થઇ ગઇ છે. તેમણે આગનો ઉપયોગ શીખી લીધો. પથ્થરની ઉન્નત કુલ્હાડીઓ અને બ્લેડ્સ, તીક્ષ્ણ તીરો અને અન્ય સાધનોના નિર્માણથી તેમનું જીવન સરળ બન્યું. સમગ્ર વિશ્વની હજારો ગુફાઓના શિલાચિત્રોમાં તેમના જીવનના વિવિધ પાસાઓ દર્શાય છે. આમાંથી કેટલાક ચિત્રો સરળ આકૃતિઓ અને પ્રતીકોના છે, જ્યારે કેટલાક વધુ વિગતવાર છે અને તેમાં પ્રાણીઓ અને માનવજાતિના દૃશ્યો દર્શાવાય છે. સમય સાથે આ આદિમાનવે પથ્થર અને મણકા ગૂંથેલી માલા, પ્રાણીઓના દાંતના પેન્ડેન્ટ જેવા સરળ આભૂષણો બનાવ્યા અને ક્યારેક અન્ય સમૂહો સાથે તેમનો આદાનપ્રદાન શરૂ કર્યો.

પ્રથમ પાક.

લાંબા સમયગાળા દરમિયાન પૃથ્વીની જળવાયુમાં અનેક ફેરફાર થયા છે. એક સમયે પૃથ્વી ખૂબ ઠંડી હતી અને તેનો મોટો ભાગ હિમાચ્છાદિત (બરફથી ઢંકાયેલો) હતો, તેથી તે સમયને 'હિમયુગ' તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું. આ વિષયનું વધુ વિગતવાર અધ્યયન તમે વિજ્ઞાનમાં કરશો. ત્યારબાદ, જ્યારે જળવાયુ ગરમ થવા લાગી, ત્યારે બરફનો કેટલીક હદ સુધી ઓગળા શરૂ થયો, જેનાથી તે સમયની નદીઓ પાણીથી ભરાઇ ગઇ અને પછીથી તે પાણી સમુદ્રોમાં મળી ગયું. હિમયુગ લગભગ ૧,૦૦,૦૦૦ (એક લાખ) વર્ષ અગાઉથી લઇને ૧૨,૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે સુધી ચાલ્યું.

તે પછી માનવજાત માટે જીવવા યોગ્ય પરિસ્થિતિઓમાં સુધારો થયો. વિશ્વના અનેક ભાગોમાં માણસોએ એક જ સ્થળે વસવાટ કરવાનું શરૂ કર્યું અને અનાજ ઉગાડવાનું આરંભ કર્યું. તેમણે ગાય, બકરાં જેવા પ્રાણીઓનું ઘરેલું પ્રજનન પણ શરૂ કર્યું. ખોરાકની વધુ ઉપલબ્ધતાના કારણે આ સમૂહોનો કદ અને સંખ્યા બંને વધવા લાગી. તેઓ મુખ્યત્વે નદીઓના કિનારે વસવા લાગ્યા, પરંતુ તેનું એકમાત્ર કારણ પાણીની ઉપલબ્ધતા નહોતું; અહીંની જમીન વધુ ઉપજાઉ હોવું પણ એક મુખ્ય કારણ હતું. આથી અનાજ ઉગાડવાની પ્રક્રિયા વધુ સરળ બની.

ચાલો શોધીએ

આગળના પાના પરના દૃશ્યનું અવલોકન કરો. તેમાં એક કૃષિ શાસ્ત્રનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે થોડા સહસ્ત્રાબ્દિ પહેલાંનો અલ સમુદાય. તમે જે મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓને ઓળખી શકો તેની યાદી બનાવો.

આવો વિચાર કરીએ

- પ્રથમ પ્રદર્શિત શૈલ-ચિત્ર અને ઉપર દર્શાવેલ ચિત્ર, બંનેમાં પુરુષો અને

© NCERT not to be republished

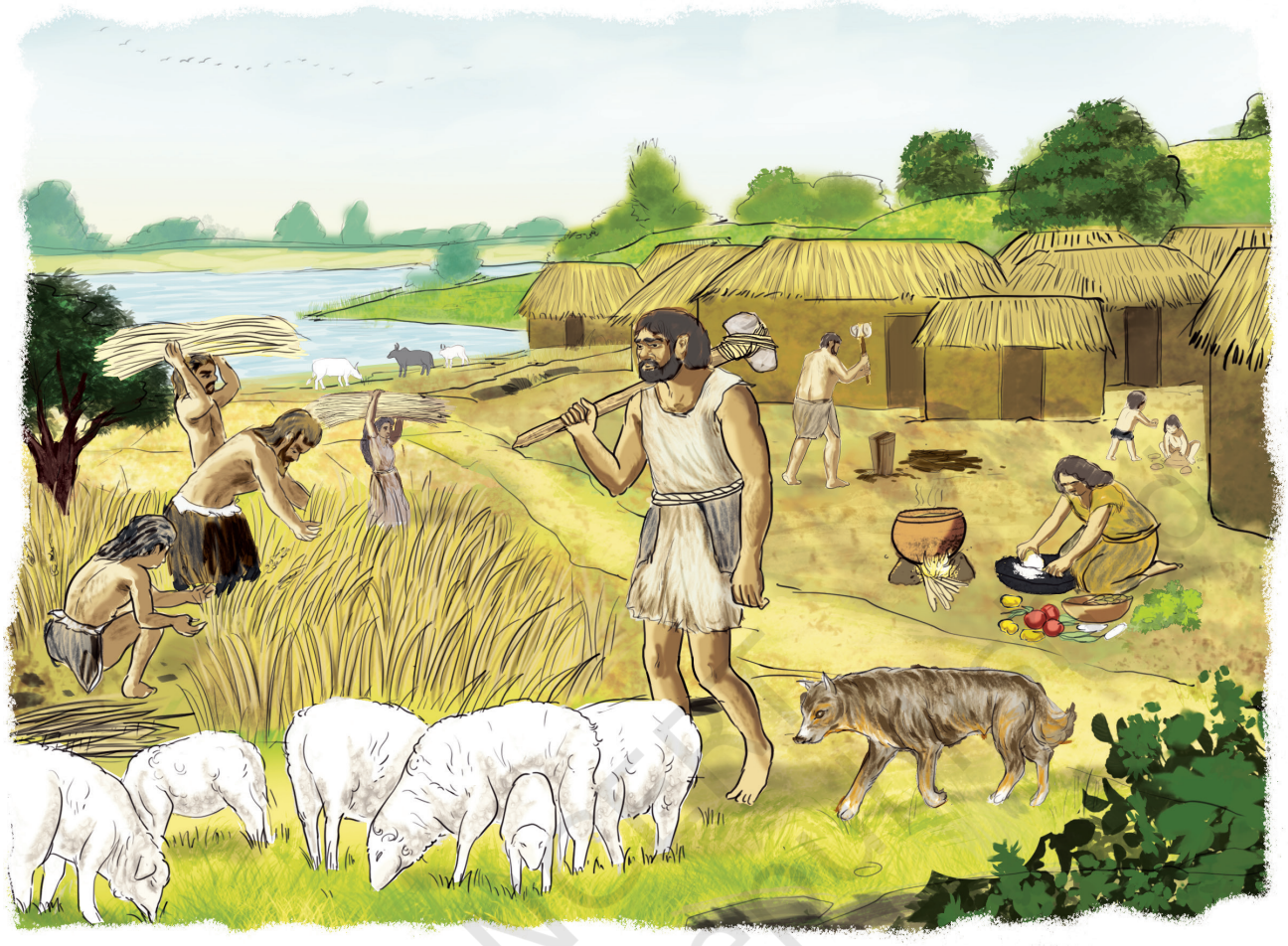

મહિલાઓને કેટલાક નિશ્ચિત ભૂમિકાઓમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. હળીલાં છતાં આ ભૂમિકાઓ સ્વાભાવિક લાગે છે, પરંતુ આવું જરુરી નથી અને આ બધા પરિસ્થિતિઓ પર લાગુ નથી પડતા. ઉદાહરણ તરીકે, શૈલ-ચિત્રમાં મહિલાઓએ ગુફામાં ચિત્રકલાકરણ માટે રંગ તૈયાર કર્યા હોય અથવા પોતે જ ચિત્રકલાકૃતિ કરી હોય. બંને ચિત્રોમાં પુરુષોએ ખોરાકની વસ્તુ તૈયાર કરી હોય અથવા બાળકોની દેખરેખ માટે મદદ કરી હોય.

- આપણી પાસે માત્ર મર્યાદિત માહિતી છે તે ધ્યાનમાં રાખીને, આવી ભૂમિકાઓ અને પરિસ્થિતિઓ વિશે વિચારો અને વર્ગમાં ચર્ચા કરો.

જેમ-જેમ સમુદાયનો વિકાસ થયો, સમાજ જટિલ થતો ગયો. સરદાર અથવા મુખિયા લોકોના કલ્યાણ માટે જવાબદાર હતા અને બધા મળીને

સામૂહિક કલ્યાણ માટે કાર્ય કરતા હતા. ઉદાહરણ તરીકે, ખાનગી માલિકીનો ભાવ નહોતો અને જમીન પર સામૂહિક રીતે કૃષિ કરવામાં આવતી હતી.

કલ્યાણ: આરોગ્ય, સમૃદ્ધિ અને સુખાકારી.

જેમ-જેમ સમય પસાર થયો, પલ્લી (ઉપ-ગામ) મોટા ગામોમાં ફેરવી ગયા, જે મુખ્યત્વે ખોરાક, કપડાં અને સાધનો જેવા વસ્તુઓનું આદાન-પ્રદાન કરવા લાગ્યા. ધીરે-ધીરે આ ગામોમાં સંપ્રેષણ અને આવાગમનનો તંત્ર વિકસિત થયો અને એમાંથી કેટલીક નાના શહેરી વિસ્તારમાં ફેરવી ગઈ. ઉદાહરણ તરીકે, મૃદાભાંડ અને મટ્ટીની અન્ય વસ્તુઓ બનાવવાની અને ધાતુઓનો ઉપયોગ (પ્રથમ તાંબો અને પછી લોહો) ની તકનીક આવી, જેના કારણે ટકાઉ સાધનો, દૈનિક ઉપયોગની વસ્તુઓ અને આભૂષણો બનાવવું સરળ થઈ ગયું.

પલ્લી -એક નાની વસાહત અથવા નાનું ગામ.

અમે પ્રકરણ-૬માં જોઈશું કે આ તબક્કાઓએ 'સંસ્કૃતિ'ના ઉદયમાં કઈ રીતે યોગદાન આપ્યું. હાલ આ યાદ રાખવું મહત્વપૂર્ણ છે કે માનવ સંસ્કૃતિએ વિકાસના આ પ્રારંભિક તબક્કાઓમાં અનેક પડકારોનો સામનો કર્યો હતો. આ સમય દરમિયાન કેટલીક મુશ્કેલીઓ આવી હતી, જ્યારે કેટલીક પૂર્વવર્તી પ્રજાતિઓની જેમ માનવ સંસ્કૃતિ પણ લુપ્ત થઈ શકતી હતી. અમે તે આદિમાનવો વિશે ક્યારેય જાણી શકીશુ નહીં, જેમના સાહસ અને અડગતા દ્વારા આજે આપણું અસ્તિત્વ સંભવ બની શક્યું છે.

આપણે આગળ વધીએ તે પહેલાં...

- અમે અમારા ભૂતકાળ વિશે વધુ જાણવા માટે કેટલીક રીતો શોધી કાઢી છે. સમયરેખાની વિભાવના આપણને જુદા જુદા સમયે એતિહાસિક ઘટનાઓના ક્રમને સમજવામાં મદદ કરે છે.
- સમયને માપવાની જુદી જુદી રીતો છે: વર્ષો, દાયકાઓ, સદીઓ, સહસ્ત્રાબ્દિ.
- ઇતિહાસના સ્ત્રોતો ઘણા છે; તેઓ આપણને ઐતિહાસિક ઘટનાઓનું પુનર્ગઠન તથા અર્થઘટન કરવામાં મદદ કરે છે.
- અમે પ્રારંભિક મનુષ્યના જીવન અને માનવ સમાજો કેવી રીતે સમય જતાં વધુ જટિલ બન્યા તેના પર પણ ટૂંકમાં નજર નાખી છે.

© NCERT not to be republished

પ્રશ્નો, પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રકલ્પો

1. એક પ્રોજેક્ટ તરીકે પોતાના આસપાસ ઉપલબ્ધ ઈતિહાસના સ્ત્રોતોને ઉપયોગમાં લેતા તમારા પરિવાર (જો તમે ગામમાં રહેતા હો તો, ગામ)નો ઈતિહાસ લખો. પ્રોજેક્ટ માટે તમારા શિક્ષક પાસે માર્ગદર્શન માટે વિનંતી કરો.

2. શું આપણે ઇતિહાસકારોને જાસૂસ સાથે સરખાવી શકીએ? તમારા જવાબો માટે કારણો જણાવો.

3. તારીખો સાથે કેટલાક અભ્યાસ:-

   - સમયરેખા પર નીચેની તારીખોને ક્રમમાં લગાવો - ૩૨૩ સા.સં., ૩૨૩ સા.સં.પૂ., ૧૦૦ સા.સં., ૧૦૦ સા.સં.પૂ., ૧૯૦૦ સા.સં.પૂ., ૧૦૯૦ સા.સં., ૨૦૨૪ સા.સં.
   - જો સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તનો જન્મ ૩૨૦ સા.સં.પૂ. માં થયો હતો તો તે કઈ સદી પછી થયો હતો? તેનો સંબંધ શું છે? બુદ્ધના જન્મથી તેમના જન્મમાં કેટલા વર્ષોનો અંતર છે?
   - ઝાંસીની રાણીનો જન્મ ૧૮૨૮ સા.સં.માં થયો હતો. તેનો સંબંધ કઈ સદી સાથે છે? તેમની જન્મોથી ભારતની સ્વાતંત્ર્યના કેટલા વર્ષો પહેલાં થયો હતો?
   - '૧૨,૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે'ને તારીખ તરીકે ફેરવો.

4. નજીકના મ્યુઝિયમની મુલાકાતની યોજના બનાવો. મ્યુઝિયમની પ્રદર્શન વિશે અગાઉથી થોડી માહિતી મેળવો. આ મુલાકાત દરમિયાન નોંધણીઓ તૈયાર કરો. મુલાકાત પછી એક સંક્ષિપ્ત અહેવાલ લખો અને તેમાં મુલાકાત સાથે જોડાયેલ યાદો અને રસપ્રદ વાતો અથવા ઘટનાઓને ઊજાગર કરો.

5. તમારા શાળા માં કોઈ પુરાતત્વવિશારદ અથવા ઇતિહાસકારને આમંત્રિત કરો અને તેમને સ્થાનિક ઇતિહાસ વિશે અને તેને જાણવું કેમ મહત્વપૂર્ણ છે, આ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપવા માટે વિનંતી કરો.

© NCERT not to be republished